פינחס ב

א. כתב הרמב"ם בהל' נחלות[1]: "הא־פוטרופין עושים לקטנים לולב וסוכה וציצית ושופר ספר תורה ותפילין ומזוזות ומגילה, כללו של דבר כל מצות עשה שיש להם קצבה בין שהוא מדברי תורה בין שהוא מדברי סופרים עושין להם אע"פ שאינן חייבין במצוה מכל אלו המצות אלא כדי לחנכן, אבל[2] אין פוסקין עליהן צדקה, ואפילו לפדיון שבוים [שהיא "מצוה רבה"[3]] מפני שמצות אלו אין להן קצבה".

ומקור הדברים – במס' גיטין[4]: "ועוד שין להן לולב כו' ואין פוסקין עליהם צדקה ואין פודין עליהן את השבויין ולא כל דבר שאין לו קצבה". ובפרש"י שם: "צדקה, אין לה קצבה דהא בכל שעתא קיימי עניים נמצאו נכסיהם כלים".

ולכאורה דין זה דורש ביאור: מאי שנא יתומים משאר בני אדם? הרי ה־חשש דכיון ד"בכל שעתא קיימי עניים נמצאו נכסיהם כלים" שייך בנכסים של כל אדם, והטעם בפשטות שאין חוששין לזה הוא מפני שחיוב צדקה תלוי בהישג יד הנותן, כמ"ש הרמב"ם בהל' מתנות עניים[5] דאם "אין יד הנותן משגת, נותן לו [לעני] כפי השגת ידו, וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני כו'" – וא"כ עד"ז ביתומים, אמאי אין פוסקין עליהם צדקה כפי השגת ידם, מעשר או חומש מנכסיהם?

[וגם לפי פסק הרמ"א[6] ד"דוקא צדקה שאין לה קצבה [אין פוסקין] . . אבל . . צדקה שיש לה קצבה כגון שהיו להם עניים קרובים והי' להם קצבה מאביהם כל שנה ושנה כו' נותן מנכסיהם הקצבה לקרוביהם" – עדיין לא מתורצת השאלה הנ"ל, למה אין פוסקין צדקה על ה־יתומים (בכלל) עד מעשר או חומש מנכסיהם[7]?

ובפרט שלדעת כמה פוסקים[8], כיון שצדקה היא דבר "שאין לו קצבה", לכן אין פוסקין עליהם צדקה אפילו בקצבה. ולכאורה זוהי שיטת הרמב"ם שכתב בסתם "אין פוסקין עליהם צדקה", שמפשטות הלשון משמע שלעולם אין פוסקים עליהם צדקה[9].

ב. והנה לכאורה שאלה זו זוהי

---

1) פי"א ה"י. וכ"ה בטושו"ע חו"מ סר"צ סט"ז.

2) ראה גם הל' מתנות עניים פ"ז הי"ב (ע"פ ב"ב ח, סע"א). טושו"ע יו"ד סרמ"ח ס"ג.

3) ב"ב שם, ריש ע"ב. רמב"ם הל' מתנות עניים פ"ח ה"י.

4) נב, א. וראה תוספתא תרומות פ"א, יב. תוספתא ב"ב פ"ח, ד.

5) פ"ז ה"ה.

6) יו"ד שם (משו"ת מהר"י מינץ ס"א).

7) וראה ש"ך שם (סק"ח), שהרמ"א אירי "דוקא בהי' להם קצבה מאביהם [כהנידון בשו"ת מהר"י מינץ ורמ"א שם], הא לאו הכי אין לעשות קצבה לקרוביהם [עניים] דאל"כ לעולם יתחייבו ליתן ע"י קצבה".

8) ב"ח לטיו"ד שם (וכן בשו"ת הב"ח סכ"ה). וראה גם שו"ת מהרי"ט ח"א סקכ"ז. ועוד.

9) ורק "כדי לשום להן שם מותר" (ב"ב, רמב"ם וטושו"ע שבהערה 2) – שאז הוא צורך היתומים.

שאלת המפרשים[10], מהו פירוש דברי ה־ש"ס דצדקה הוי דבר שאין לו קצבה, והרי יש לה שיעור וקצבה, מעשר או חומש [כדאיתא בירושלמי[11], דהא דתנן[12] שגמ"ח היא מהדברים „שאין להם שי־עור", הוא רק בגמ"ח „בגופו, אבל בממונו יש לו שיעור"] — ותירצו בכמה אופנים ומהם[13]:

א) כוונת[14] הגמ' היא דעבדינן ליתו־מים „כל דבר שזמנו קבוע וחובת הגוף", משא"כ צדקה שהיא דבר „שאין זמנו קבוע ולא חובת הגוף לחוד אלא כברכת ה' אשר נתן לו כו' ובידו להרבות כו'", ו„כיון שאפשר להיתומים לקיימה לכי גדלי ולהשלים מה שהי' ראוי לינתן מ־נכסים בקטנותן כו' עדיף טפי שלא יתנו האפוטרופסים אלא הם בעצמם לכי גדלי"[15].

אבל קשה לפרש כן ברמב"ם שלא הזכיר כלל תנאי ד„זמנו קבוע וחובת הגוף", וסתם שהטעם שאין פוסקין עלי־הן צדקה הוא „מפני שמצות אלו [צדקה ופדיון שבוים] אין להן קצבה"[16].

ב) אע"פ[17] שצדקה יש לה שיעור למעלה, אין לה קצבה למטה[18], והדבר מסור בידי האדם להרבות ולמעט כפי חפצו ורצונו, ומהאי טעמא אין פוסקין צדקה על היתומים כי אין בידינו לעמוד על אומד דעת היתומים כמה יהי' בדעתן ליתן אם רב אם מעט.

וגם תירוץ זה אינו מתיישב בפשטות ל' הש"ס (והרמב"ם), דמשמעה שאין לה קצבה למעלה, וכדברי רש"י „נמצאו נכ־סיהם כלים".

לכאורה יש לבאר הטעם שצדקה אין לה קצבה ע"פ דברי הרמב"ם בהל' מת־נות עניים, שכ'[19] „מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני אם היתה יד הנותן משגת", ורק כמה הלכות לאח"ז[20] כ' „בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המוב־חר כו'", וכתבו במפרשים[21], דמלשון הרמב"ם[22] מובן דיש תרי גוונא צדקה: א) צדקה שיש לה קצבה היינו מעשר וחומש, והוא במי שאין ידו משגת למל־אות מחסור העני בשלימותו, ב) עשיר

---

10) שאילת יעב"ץ ח"א ס"א־ג. צפע"נ לרמב"ם סוף הל' ערכין. ועוד.

11) פאה פ"א ה"א.

12) משנה ריש פאה.

13) במהרי"ט שם כ', ד„קצבה זו (דחומש) מדרבנן היא מתקנת אושא . . והכא אין להם קצבה מן התורה קתני". אבל לכאורה צ"ע, דכיון דמדרבנן יש קצבה, למה יש חשש להפסד נכסי היתומים?

14) תשובת החכם צבי שנדפסה בשאילת יעב"ץ שם ס"א.

15) ובשאילת יעב"ץ שם, שכוונת רש"י „נמצאו נכסיהם כלים" היא לתרץ „יתנו האפטרופסים בקטנותן ויחזרו ויתנו בגדלותם כו'", וע"ז כ' רש"י דאזי „נמצאו נכסיהם כלים".

16) בשאילת יעב"ץ שם ס"ג, דלפירוש זה, „צדקה הוי דבר שיש לו קצבה שהרי יש לו שיעור כו'", ול' הגמ' „ולא כל דבר שאין לו קצבה" הוא סוג חדש. ע"ש. — אבל ברמב"ם מפורש „שמצות אלו אין להן קצבה", כבפנים.

17) תשובת מהר"ם מגלוגא בשאילת יעב"ץ שם ס"ב.

18) ראה שם מתוס' כתובות ג, ב (סד"ה ומאי).

19) רפ"ז.

20) שם ה"ה.

21) שאילת יעב"ץ שם ס"ג. ועוד. — וראה לקו"ש חכ"ז ע' 219 ואילך.

22) „וכ"מ בפירוש מל' הטושו"ע יו"ד ר"ס רמ"ט" — שאילת יעב"ץ שם. ע"ש.

גדול ש"יד הנותן משנת", חייב "לתת לעני די מחסורו ואין בזה שיעור אחר אלא כדי צרכו"[23].

ועפ"ז י"ל שזוהי כוונת הגמ' דצדקה הוי דבר שאין לו קצבה, כיון שבעצם אין לחיוב צדקה שיעור[24] (ורק אם אין ידו משגת יש קצבה). ולפ"ז אתי דברי רש"י כפשוטם, ד"צדקה אין לה קצבה דהא בכל שעתא קיימי עניים נמצאו נכסיהם כלים" (ולכן אין פוסקין צדקה על היתומים[25]).

אבל עדיין אינה מתורצת השאלה דלעיל (סעיף א) — מאי שנא יתומים משאר בני אדם, דממה נפשך: אם אין ידם משגת (ויש חשש שיכלו נכסיהם), גם בני חיובא אין צריכים לתת יותר מחומש (ואדרבה, איסור יש בדבר[26]), ולמה אין פוסקין צדקה על היתומים כפי השיעור דמעשר או חומש? ואם ידם משגת לתת הרבה (באופן שאין חשש שיכלו נכסיהם), אמאי אין פוסקין עלי־הם? ואם יש אופן שחייבים בצדקה גם באופן שהנכסים כלים (כדעת כמה פוסקים[27], שאם יש עניים עטופים ברעב לפניו שיש לחוש שימותו ברעב חייב לחלק להם כל מה שבידו ולא ישאיר לעצמו רק כדי חיין[28]) — אמאי אין פוס־קין כן על היתומים[29]?

ג. גם צ"ע מדברי הרמב"ם בהלכה שלאח"ז[30], שכתב "ומי שנשתטה או שנתחרש בית דין פוסקין עליו צדקה אם הי' ראוי". ואינו מובן — מהו החילוק בין יתומים לחרש ושוטה, והרי גם חרש ושוטה אינם בני חיובא, ולמה פוסקין עליהם צדקה שאין לה קצבה ואין חוששין שיכלו נכסיהם?

בכסף משנה מבאר הטעם שפוסקין עליהם צדקה, "משום דמסתמא כל אדם

---

23) ל' היעב"ץ שם. וראה גם יפה מראה לירושלמי פאה פ"א ה"א (הובא בברכ"י יו"ד שם סק"ב. ועוד). ועוד.

וראה שאילת יעב"ץ שם בהמשך דבריו, שזהו החילוק בין החיוב דאורייתא ודרבנן, דדבר תורה חייבים להמציא לעני די מחסורו כל צרכו, ומדב־ריהם להפריש מעשר או חומש נכסיו לצדקה (גם כשאין עני נצרך לפניו). ע"ש.

24) ראה גם מכתב כ"ק אדמו"ר מהורש"ב נ"ע (סה"מ תש"ט ע' 21. אגרות קודש שלו ח"א ע' קלח. ועוד) "כל מצוה יש לה גבול ומדה כו' ומצות הצדקה אין לה שיעור וכמש"כ בשו"ע יו"ד רסרמ"ט שיעור נתינתה כפי צורך העניים בל"נ" (וראה שם ע' 17. אגרות קודש שם ע' פה). וראה ע"ד שני אופנים בצדקה (בקצבה או בלי שיעור) — מאמרי אדה"ז — פרשיות ח"א (ע' שעת־ט). תורת שמואל יונתי תר"ם (ע' סה ואילך). שיחת ש"פ וישב תשח"י. ולהעיר גם מתו"ח בשלח (רמה, א ואילך). אוה"ת ויקרא (צ, ב ואילך). ועוד.

25) אבל בשאילת יעב"ץ שם כ' להיפך, דבאופן כזה שאין לה קצבה — פוסקין גם על היתומים, ומה שאמרו אין פוסקין כו' היינו בפוסקין שעושין ציבור בינוני. ע"ש. וצ"ע. ואכ"מ.

26) דאל יבזבז יותר מחומש (כתובות נ, רע"א. וש"נ. רמב"ם סוף הל' ערכין וחרמין). — אבל להעיר מפיה"מ להרמב"ם ריש פאה, דאם רוצה יכול ליתן יותר מחומש. וכבר האריכו במפרשים, דאם יש עניים לפניו מותר ליתן יותר מחומש, ועוד. וראה גם לקו"ש שם ע' 217 ואילך. ואכ"מ.

27) שאילת יעב"ץ שם. וראה גם יפה מראה לירושלמי הנ"ל. וכ"ה בעוד פוסקים.

28) ראה גם תניא אגה"ק סט"ז. תו"ח שבהערה 24.

29) וראה הערה 25.

30) הל' נחלות פ"א הי"א. וכ"ה בשו"ע חו"מ שם.

ניחא לי' למעבד צדקה מממוני"[31]. אבל לא ביאר אמאי אין חוששין שמא יכלו נכסיהם. ולאידך – למה אין אומרים כן גם ביתומים, שמסתמא ניחא להו למעבד צדקה בממונם? ואדרבה – אם אמרינן כן גבי שוטה וחרש שאינם שייכים כלל לקיום המצות, כ"ש שיש לפסוק צדקה על היתומים דבני חינוך נינהו.

ד. ויש לומר, שהטעם שאין פוסקין צדקה על היתומים גם באופן של קצבה (מעשר או חומש) מובן ע"פ הדגשת הרמב"ם כאן (בנוגע להמצוות שהאפוטרופין עושים ליתומים) – "אע"פ שאינן חייבין במצוה מכל אלו המצות אלא כדי לחנכן", שכל עיקר חיובים אלו של האפוטרופוס רק מטעם חינוך אתינן עלה[32], וכן הוא לענין צדקה, שהקס"ד לפסוק עליהם צדקה הוא רק מטעם חינוך.

ועפ"ז נ"ל, שזהו הטעם למ"ש הרמב"ם (תיכף בהמשך לזה) "אבל אין פוסקין עליהן צדקה כו' מפני שמצות אלו אין להן קצבה" – שמצד דרכי החינוך א"א לחייב קטנים בחינוך בדבר שהצורך בו אין לו קצבה.

[ואולי יש להעמיס זה גם בלשון רש"י שכ' "צדקה אין לה קצבה דהא בכל שעתא קיימי עניים נמצאו נכסיהם כלים", דיש לומר, שאין כוונת רש"י שזהו הטעם שאין פוסקין צדקה על היתומים – לפי שחוששין שע"ז יכלו (ויפסדו) נכסיהם[33] – דודאי שאפשר לפסוק עליהם דבר שבקצבה באופן שלא יהי' חשש של "נכסיהם כלים", כנ"ל; אלא כוונתו לבאר מדוע מצות צדקה הוי בגדר דבר שאין לו קצבה, וע"ז כ' "דהא בכל שעתא קיימי עניים (ואם יתן לכל עני ועני) נמצאו נכסיהם כלים", והיינו שהצורך בצדקה "אין לו קצבה" (אבל לא שחייבים לתת צדקה בלי קצבה[34]) – והטעם שאין פוסקין על היתומים דבר שאין לו קצבה הוא מטעם חינוך, כדלקמן].

ובהקדם שמצינו שענין החינוך תלוי ב"חריפותו[35] וידיעתו (דהתינוק) בכל דבר לפי ענינו"[36], שמזה מובן, שענין עיקרי בחינוך הוא, שאין מקום לחנך קטן בדבר שלא יוכל להתקבל בשכלו והבנתו עד כדי תמיהה כו', דבענין כזה מוטב להמנע מחינוך הקטן (כל זמן שאינו חייב בדבר, ורק בגדר חינוך בלבד), וסומכים שחינוכו בקיום התורה ומצוות בכלל, יספיק שבהגיעו לחיוב יקיים גם דבר זה.

וכן הוא בענייננו – "אין פוסקין עליהן צדקה": כיון שהצורך במצוות אלו אין לו קצבה, ורק כדי שלא יאבד את כל ממונו קבעו שיעור לצדקה – מעשר או חומש (ולא יותר), הרי קשה ביותר ש־יתקבל ענין זה בשכלו של תינוק –

---

31) ואח"כ מוסיף עוד טעם – "כי ממונו של אדם משועבד לעשות ממנו צדקה". וראה קצוה"ח שם סק"ג. וכבר האריכו באחרונים. ואכ"מ.

32) ראה לקמן בפנים סעיף ה' ובהנסמן בהערות 44, 45.

33) כמשמע בשו"ת מהר"י מינץ "דחיישינן שמא יבלו (יכלו?) נכסיהם". וכן במהרי"ט שם, שחוששין "להפסד נכסיהם".

34) ועפ"ז אתי דברי רש"י גם להפוסקים שגם מי שידו משגת אין חייב ליתן יותר מחומש (ראה שו"ת בית דינו של שלמה יו"ד ס"א. ברכ"י יו"ד שם. ועוד).

35) ל' אדה"ז בשו"ע אר"ח סשמ"ג ס"ג (ע"פ מג"א שם סוסק"ג).

36) ולהעיר שישנה הגבלה זו גם לאחר י"ג שנה – ולמכור בנכסי אביו כו' (ב"ב קנו, א), ועוד. ואכ"מ.

דכאשר יש עני נצרך, ואין מעשר או חומש נכסיו מספיקין לו כל מחסורו, אוסרים עליו לבזבז יותר מחומש (וישאר העני בדוחקו, או בפדיון שבוים – שי׳ שאר בשביו)[37]! ולכן אמרו שאין פוסקין עליהם צדקה[38], כדי שלא יהי׳ ענין של בלבול כו׳ בכללות חינוכם[39].

ועפ״ז מתורץ בפשטות ההפרש בין יתומים קטנים שאין פוסקין עליהם צדקה, ל„מי שנשתטה או שנתחרש (ש)בית דין פוסקין עליו צדקה״ – כיון שאצלם לא קיים החשש האמור בנוגע לענין החינוך, ולכן פוסקין עליהם צדקה, כנ״ל מכסף משנה „משום דמסתמא כל אדם ניחא לי׳ למעבד צדקה מממוני״״.

ויש לומר שמטעם זה הביא הרמב״ם דין זה דפוסקין צדקה על חרש ושוטה כאן, אף שלכאורה אין מקומו בהלכות נחלות (בדיני ירושה), והו״ל להביאו ב־הלכות מתנות עניים וכיו״ב[40]? אלא זהו ללמדנו על הא דאין פוסקין צדקה על היתומים, שאינו משום שאינם בני חיובא או שחוששין שמא יכלו נכסיהם, אלא זהו משום שלא שייך בזה ענין החינוך[41], כנ״ל.

* * *

ה. והנה בהמשך לב׳ הלכות אלו אודות פוסקין צדקה על יתומים וחרש ושוטה כ׳ הרמב״ם (בהלכה האחרונה דהל׳ נחלות): „אע״פ שאין האפוטרופוס צריך לעשות חשבון כמו שביארנו[42], צריך לחשב בינו לבין עצמו לדקדק ול־הזהר הרבה מאביהן של אלו היתומים שהוא רוכב ערבות שנאמר[43] סולו לרו־כב בערבות וגו׳ אבי יתומים וגו׳״.

ובפשטות הטעם שסידר הרמב״ם ה־לכה זו כאן (אף שהדין אודות עשיית חשבון כתב לפני זה באמצע הפרק[42]) הוא כדי לסיים הלכות נחלות, שהוא גם סיום ספר משפטים, בענין של מוסר כו׳ (כדרך הרמב״ם בסיום כל י״ד ספרי היד).

אבל ע״פ הידוע גודל הדיוק בספר הרמב״ם, מסתבר לומר, שיש כאן המשך גם עם ההלכות הסמוכות בענין מצוות שעושה האפוטרופוס עבור היתומים.

ויש לומר בזה:

מהדין הנ״ל ע״ד המצוות שאפוטרו־פוס עושה עבור היתומים מובן, שמינוי האפוטרופוס אינו רק מינוי בנוגע לנכסי היתומים, שעליו להשתדל לטובתם בכל הקשור לממונם, אלא שהוא חייב לטפל

---

37) וצ״ע ב„תנחומי אבלים״, שבגמ׳ שם איתא שהוא בכלל „דבר שאין לו קצבה״. אלא שבכל אופן צ״ע מהו החשש בזה. ולהעיר שהרמב״ם כאן השמיטו (אף שהביא שאר כל הדוגמאות שבש״ס, לבד „ערבה״). ואכ״מ.

38) מובן שזהו רק לענין פוסקין על נכסי יתומים, ואינו ענין לסתם קטנים (שע״ד הרגיל אין להם נכסים משלהם), שיש לחנכם בנתינת פרוטה לעני כו׳.

39) וגם אם יד הקטן משגת לא פלוג ואין פוסקין עליו דבר שאין לו קצבה [ובפרט שקשה שיתקבלו אצל קטן כל פרטי השקו״ט וחילוקים כו׳ שבדבר: מתי חייבים ליתן כפי צרכי העני ומתי קבעו חכמים שיעור וקצבה כו׳].

40) ושם (פ״ז הי״ב) הביא רק הא דאין פוסקין צדקה על היתומים, והשמיט הא דפוסקין על החרש ושוטה!

41) ולכן הביאו רק כאן שמדובר בחיוב חינוך של יתומים ע״י האפטרופוס (משא״כ בהל׳ מתנות עניים שם).

42) לעיל שם ה״ה.

43) תהלים סח, ה־ו.

בכל הקשור להם, עד כדי לחנכם ב־מצות[44], כי הוא עומד במקום האב[45].

וזהו מה שכותב הרמב"ם בהמשך לזה שצריך „לדקדק ולהזהר הרבה מאביהן של אלו היתומים", שלאחרי שביאר גודל חיובו של האפוטרופוס כלפי היתומים, שהוא עומד במקום אביהם עד כדי לחנכם במצות, מוסיף, שצריך „להזהר הרבה מאביהן של אלו היתומים שהוא רוכב ערבות", היינו שזה צריך להשפיע גם על התעסקותו בחינוכם.

ו. ועפ"ז יש לבאר ע"ד הדרוש וה־רמז הטעם להדגשת הרמב"ם שהקב"ה „הוא רוכב ערבות", דלכאורה הול"ל „זה הקב"ה" וכיו"ב, או רק להביא הכתוב „(אביהן של אלו היתומים) שנאמר סולו לרוכב בערבות וגו' אבי יתומים וגו'".

ע"פ פשט י"ל[46] ע"פ דברי הגמ'[47] (ב־סוגיא ע"ד ז' רקיעים) „ערבות — שבו צדק ומשפט", ולכן „צריך לחשב בינו לבין עצמו לדקדק ולהזהר הרבה מאבי־הן של אלו היתומים שהוא רוכב ער־בות", ששם מקור הצדק ומשפט.

אבל ע"ד הרמז יש להוסיף ע"פ מ"ש עוד בגמ' שם[47], שב„ערבות" שם „טל שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים" — כולל גם אביהם של היתומים, וא"כ ה"ז מוסיף זהירות בקיום מצות חינוך (שבמ־קורה מוטל על אביהם בפשטות של הי־תומים, וכאן הוטלה על האפוטרופוס) בידעו שה„רוכב בערבות" עתיד להחיות את אביהם כו'.

ויש לומר, דזה שהרמב"ם העתיק גם את התחלת הפסוק, תיבת „סולו (לרוכב בערבות וגו')" — הוא לפי שגם זה שייך לתפקידו של אפוטרופוס:

כ"ק אדמו"ר הצ"צ[48] מפרש „סולו ל־רוכב בערבות" הוא „לעשות לו מסלה כביכול שיוכל לירד להתגלות למטה . . ע"ד מ"ש[49] סולו סולו פנו דרך . . והיתה מסילה לשאר עמו";

וזה קשור עם תפקידו של האפוטורו־פוס לחנך את היתומים, כי ע"י החינוך בדרך התורה ומצוותי' עושים „מסלות בלבבם"[50] בכל הקשור להנהגה ע"פ תורה, באופן שההנהגה ע"פ תורה נעשית אצלם דרך סלולה למשך כל ימי חייהם, כמ"ש[51] „חנוך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה".

(משיחת ש"פ משפטים תשמ"ו)

---

44) ראה שד"ח כללים מערכת ח"ת כלל נט. וש"נ. — וראה שו"ע אדה"ז או"ח סו"ס תלד (לענין בדיקת וביעור חמץ. וראה השקו"ט בחקרי לב או"ח סע"ד).

45) ראה המובא בשד"ח שם. אנציקלופדי' תלמודית ערך חינוך (ע' קסז).

46) ראה ערוך השולחן חו"מ שם אות לד. וראה עוד טעם בסמ"ע שם סקנ"א (וכן בפרישה לטור שם).

47) חגיגה יב, סע"ב.

48) ברשימותיו לתהלים עה"פ (אוה"ת יהל אור ריש ע' רלה).

49) ישעי' נז, יד. שם יא, טז.

50) תהלים פד, ו (וראה יהל אור שם לפנ"ז — ס"ע רלג).

51) משלי כב, ו.